

Vai paja ir bagātība?

A.Miglavs.

Latvijas Valsts agrārās ekonomikas institūta zinātniskais līdzstrādnieks.

Ar lielākām vai mazākām sāpēm Latvijas laukos ir beigusies kolhozu un lielākās daļas valsts lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas pirmā kārtā, kaut gan daudziem šķiet, ka ar to ir beigusies visa privatizācija. Un tāpēc tik bieži atskan saucieni, ka nekas taču neesot mainījies, kur tad tā privatizācija ir palikusi un tamlīdzīgi. Bet pirmās kārtas rezultātā noskaidrots ir vienīgi katra uzņēmuma mantas kopējais apmērs kā arī cilvēki, kas var pretendēt uz īpašuma tiesībām uz šo mantu un tās daļām. Šie cilvēki tika aicināti uz privatizācijas un pārveidošanas sapulcēm, kur bija jālemj par to, kā turpmāk dzīvot. Un te nu daudziem iestājās vilšanās.

Tā vietā, lai katrs no sapulces aizbrauktu mājās ar savu traktoru, kura piekabē sakrauts uzkarināmais inventārs un lopiņi, pēkšņi ir izrādījušies, ka tik vienkārši dabūt neko nevar, ka kopsaimniecība tāpat ir palikusi, tikai statūti ir mainījušies, un ka pat vecā vadība varbūt ir palikusi. Par vienīgo ieguvumu ir izrādījušies papīra galiņš, uz kura uzrakstīts apmēram tā (vai ar variācijām):

" pils. noteikta mantiskā paja ... rbļ. apmērā un darba paja rbļ. apmērā. Paraksti ...".

Bet, lai vilšanās būtu pilnīga, ar šo papīru uz kasi arī parasti nav vērts iet - par to tur neko neiedos (izņemot vienīgi dažas bagātākās saimniecības, kas labprāt izmaksā pajas visiem, kas vien to vēlas). Un ka tik vēl nav gadījies, ka kādam speciālistam vai vienkārši kaimiņam šis noteiktais cipars nav lielāks kā pašam. Tad jau pavisam jājūtas satriektam un viens otrs pat grib sūdzēties un dara to Ministrijā, Tautas Frontē vai Augstākajā Padomē. Tiek sludināts par otrreizējo kolektīvizāciju, komunistisko ideju atdzimšanu un tamlīdzīgi. Bet vai tiešām viss ir palicis pa vecam un nekas nav iegūts?

Tas lielā mērā ir atkarīgs no pašiem cilvēkiem. Par spīti daudzu vēlmēm, ka būs kāds, kas atnāks, visu izdarīs un visus apmierinās, vienam iedodot traktoru, citam govi, vēl citam- naudu, un pie tam neuzliekot nekādas pienākumus, lauksaimniecības uzņēmumu privatizācija galvenokārt saistās tieši ar jaunu pienākumu parādīšanos. Jo, lai varētu realizēt savas tiesības, kas rodas privatizācijas rezultātā, vispirms pašiem jaunajiem īpašniekiem ir jāpieņem vairāki lēmumi. Pirmais no tiem bija lēmums par līdzšinējā lauksaimniecības uzņēmuma likvidāciju vai pārveidošanu. Par cik vairumā gadījumu izvēle ir izdarīta par labu pārveidošanai kādā no statūtsabiedrībām, šeit pakavēsimies tieši pie šī lēmuma sekām.

Vispirms par statūtsabiedrību veidiem. Ir dzirdēti daudzi strīdi par to, kuru veidu labāk izvēlēties. LR likumi paredz vairākus iespējamus šo sabiedrību veidus- akciju, paju, SIA (sabiedrības ar ierobežotu atbildību). Katram no šiem veidiem ir savas īpatnības, kas citā reizē noteiktu izvēli. Tomēr mūsu gadījumā, pateicoties lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas likumam, starp šīm sabiedrībām nav būtisku atšķirību, jo:

#- visas šīs sabiedrības ir sabiedrības ar ierobežotu atbildību- to dalībnieki par sabiedrības saistībām atbild tikai ar saviem ieguldījumiem sabiedrībā (savām kapitāla daļām, pajām, akcijām), bet neatbild ar savu pārējo mantu;

#- visās šajās sabiedrībās var notikt brīva daļu (paju, akciju) īpašnieku maiņa sabiedrības dalībnieku starpā (privatizācijas likuma 16. pants);

#- visu sabiedrību statūtos ir jābūt noteiktai mantas nošķiršanas kārtībai, saskaņā ar kuru sabiedrība nevar likt šķēršļus saviem dalībniekiem ražojošo objektu nošķiršanai, lai tālāk tos izmantotu patstāvīgā uzņēmējdarbībā - un te nav vajadzīga nekāda kopsapulces atļauja (privatizācijas likuma 19. pants).

Ir vēl arī virkne citu kopīgu iezīmju. Tāpēc statūtsabiedrības veida izvēle lauksaimniecības uzņēmumu privatizācijas gadījumā vairāk ir atkarīga no nosaukuma psiholoģiskās pieņemamības, un šeit teiktais kopumā ir spēkā attiecībā uz visiem statūtsabiedrību veidiem.

Privatizācijas rezultātā noteikto kapitāla daļu īpašnieki kļūst par statūtsabiedrību dalībniekiem, un tāpēc iepriekšminētais papīra gabaliņš ir par pamatu, lai tā īpašnieks iegūtu sabiedrības dalībnieka tiesības.

Kādas ir šīs tiesības un kas ir jādara un ko var darīt cilvēks, kas kļuvis par privatizācijas rezultātā izveidotas statūtsabiedrības dalībnieku?

1) Vispirms jau sabiedrības dalībniekam proporcionāli viņa līdzīpašuma daļai ir tiesības piedalīties sabiedrības pārvaldē.

Šī šķietami deklaratīvā tēze var izrādīties izšķiroša turpmākajās sabiedrības un tās dalībnieka attiecībās, kuras nosaka dalībnieku sapulcē pieņemtie sabiedrības statūti. Kaut gan LR likumi nosaka daudzko tādu, kam noteikti ir jābūt statūtos, tomēr vairumā gadījumu tie ir tikai minimālie garantējamie sabiedrības

pienākumi pret saviem dalībniekiem. Un statūtos var paredzēt lielāko daļu no tām vēlmēm, ko izsaka atsevišķi cilvēki. Tikai jāievēro, ka iekļaujot statūtos to vai citu priekšlikumu, par šādu lēmumu ir jānobalso vairākumam, un tikai tad šie statūtu punkti iegūst sabiedrības likuma spēku. Un nedrīkst aizmirst, ka mēs paši vairums esam ilgojušies pēc demokrātijas, bet viena no demokrātijas pamattēzēm ir strīdi par taisnību līdz lēmuma pieņemšanai un pakļaušanās šim lēmumam, kaut arī kādai cilvēku grupai tai nebūtu pieņemams.

Tāpēc būtu labi, ja sabiedrības dalībnieki saprastu, ka par savu tiesību piepildījumu viņiem pašiem ir jācīnās, pārliecinot savus līdzbiedrus par sava ierosinājuma pamatotību, pieņemot sabiedrības statūtus, izdarot tajos labojumus, kā arī panākot to ievērošanu dzīvē un nevis žēlojoties dažādās komisijās un organizācijās. Sūdzībām varētu būt tikai viens objektīvs pamats- likumā garantēto dalībnieka tiesību ignorēšana un statūtu neievērošana, bet šo sūdzību adresāti šajā gadījumā varētu būt Uzņēmumu Reģistrs un tiesību sargāšanas iestādes.

2) Tiesības uz dividendi, tas ir, peļņas daļu proporcionāli savai pajai.

Parasti šīs tiesības min kā vienu no galvenajiem pārveidošanas ieguvumiem. Jo tagad visi strādājošie būšot īpašnieki un līdz ar to arī saimnieki, kas ieinteresēti lielākā uzņēmuma peļņā. Tādējādi paaugstināšoties viņu atbildības sajūta un darba efektivitāte. Tomēr ir vairāki faktori, kas liek par to šaubīties.

- Par padarīto darbu joprojām būs jāmaksā algu, bet strādājošie nepavisam nebūs galvenie kapitāla turētāji un līdz ar to arī peļņas ieguvēji. Tāpēc prognozējams, ka darba samaksa joprojām būs noteicošais darba efektivitātes stimulants. Pie kam, jo vairāk tiks izmaksāts darba algās, jo mazāka paliks sabiedrības peļņa.
- Konkrētā strādājošā darba efektivitātes pieauguma rezultātā iegūtā papildus peļņa izdalās dividendēs visiem sabiedrības dalībniekiem (bet viņu ir vairāki simti), savukārt nesaimnieciskums var bagātināt tieši konkrēto cilvēku. Tādēļ arī godīgumu sabiedrība īpaši nenodrošina, ja vien tas nav cilvēkos ieaudzis jau citādi.
- Un, visbeidzot, runāt par peļņu lauksaimniecībā šobrīd vispār šķiet nenopietni. Tuvāks īstenībai šobrīd ir jautājums par zaudējumu apmēru. Bet, pat ja sabiedrībai ar 6 milj. pamatkapitālu un 600 dalībniekiem būtu 3 milj. peļņa, katram dalībniekam vidēji iznāktu tik maza summa, ka bezmaz neērti pieminēt, jo dividendēs varētu novirzīt ne vairāk par 0,6 miljoniem, jeb vidēji vienam dalībniekam 1000 rubļi, kas šobrīd knapi sastāda vienu minimālo mēnešalgu.

Tāpēc sabiedrības dalībniekiem cerēt uz dividendēm kā savas nākamās labklājības pamatu vairumā gadījumu nebūtu vērts.

3) Visbūtiskāk statūtsabiedrības dalībnieks no kolhoznieka atšķiras ar to, ka īpašuma attiecības vairs nav saistītas ar darba attiecībām.

Tā, lai gan arī kolhoza biedrs skaitījās kolhoza mantas līdzīpašnieks, tomēr, cilvēkam pamatot darbu kolhozā, viņu no tā vienkārši izslēdza, un īpašuma tiesības izbeidzās pašas par sevi bez kādas atlīdzības. Turpretī statūtsabiedrībā tās dalībniekam ir tiesības rīkoties ar savām pajām- atstāt tās sabiedrībā vai statūtu noteiktajā kārtībā tās izņemt- vienu vai visas. Izņemot visas pajas, šis cilvēks izstājas no sabiedrības. Parasti, runājot par paju izņemšanu, ataino variantu, kad paju sabiedrība izmaksā paju īpašniekam naudā pajas vērtību, ar to saprotot nominālvērtību. Un tad rodas daudzi neapmierinātie, kas saka, ka tā ir vienkārši cilvēku krāpšana, kad par 20 nostrādātiem gadiem izmaksā tikai kādus 10 tūkstošus rubļu. Bet varbūt savas pajas var atsavināt citādi?

Te vietā būtu paskaidrot, ka paja nav tikai naudā novērtēta līdzīpašuma daļa, bet tā ir arī savdabīga prece, kas savam īpašniekam dod sabiedrības statūtos noteiktās tiesības. To var pārdot un dāvināt. Pajai ir sava cenrāža vērtība- nominālvērtība, bet ir arī tirgus vērtība. To, kā jebkurai precei nosaka pieprasījuma-piedāvājuma attiecības. Jebkurā gadījumā pajas atsavināšanu pret atlīdzību būs pajas pārdošana citam īpašniekam. Pircējs var būt gan sabiedrība- tad varam runāt par pajas izņemšanu, bet tikpat labi var būt arī jebkurš sabiedrības dalībnieks. To, cik un kā par paju dod sabiedrība, nosaka tās statūti. Bet te jāatceras, ka pajas izmaksāšana kādam no dalībniekiem saistās ar citu dalībnieku interesēm, jo šie līdzekļi netiek izņemti no kādas bagāžas kastītes, bet tos izmaksā visi līdzšinējā dalībnieka līdzbiedri, un šis process mazina sabiedrības saimniecisko potenciālu. Tāpēc parasti statūtos aprobežojas ar to ka sabiedrība paju izmaksā pēc tās nominālvērtības, un arī tikai pēc noteikta laika. Bet, ja sabiedrība dod tikai nominālvērtību, tad varbūt ir vērts pameklēt citu pircēju, kas dod vairāk. Cik prasīt par paju?

Lai gan lauksaimniecībā pamatlīdzekļu pārcenošana nenotiek, šķiet daudz nekļūdīsimies, ja teiksim, ka neizzagtā sabiedrībā 1 pajas rublis pēc savas lietošanas vērtības atbilst apmēram 15 dzīvajiem rubļiem. Tajā pašā laikā tieši šo dzīvo rubļu trūkuma dēļ, kā arī pateicoties lauksaimnieciskās ražošanas zemajai rentabilitātei, šāds kurss praksē neparādās. Tas svārstās apmēram 1:1. Bet, ievērojot, ka bieži tiek slēgti līgumi par atliktiem maksājumiem, inflācijas ietekmē šis kurss vēl vairāk novirzās par sliktu pajas rublim. Un velti ir skumt par mazo ienākumu. Prasīt daudz vairāk no sabiedrības nozīmētu to pašu, ko prasīt no laulātā miljonu, zinot, ka mājās nav vairāk par tūkstoti. Ko darīt, ja esam tik nabagi?

Tajā pašā laikā nevienu paju īpašnieku ar varu šķirties no savas pajas arī nevar (atšķirībā no kolhoza). Atsavināt vai nē savu paju- tas ir atkarīgs no katra brīvas gribas. Un tā sākas savdabīga ekonomiskā skola, kurā piedalās visi paju īpašnieki. Ir jāizvēlas, vai labāk šodien, kaut arī mazāk, bet tomēr dabūt skaidru naudu un to nodzīvot, vai pagaidīt labākus laikus, kad pajas vērtība celsies, bet varbūt pašam mēģināt iegūt savā īpašuma daļu no sabiedrības mantas. Te vajadzīga skaidra galva un nopietns aprēķins, jo reiz izdarītais solis būs neatgriezenisks- noslēgtu līgumu par nebijušu nepadarīsi. Bet mēs visi esam izslāpuši pēc naudas un drošu roku atdodam savas pajas radiem, draugiem, kaimiņiem un pavisam svešiem cilvēkiem par to nominālvērtību vai pat mazāk, vienlaikus pīkstot par nodarīto netaisnību. Bet pircējiem šīs pajas ir nepieciešamas, jo

4) vislielākā pajas vērtība, acīmredzot, izpaužas apstākļi, ka tā savam īpašniekam dod tiesības nošķirt sabiedrības mantu par tās bilances atlikušo vērtību.

Tomēr arī šajā gadījumā viss nav tik vienkārši, kā daudziem gribētos. Nevienam nav noslēpums, ka bijušajos kolhozos ir vērtīgākas un mazāk vērtīgas lietas, ka tukšas sienas bez lopiem, tehnikas un inventāra nemaksā praktiski neko, ka lopu un traktoru visiem nepietiek. Ko darīt, lai apmierinātu visus gribētājus, lai kapitāls nezaudētu savu ražotspēju. Par to jau daudz ir runāts, tāpēc šeit tikai dažos vārdos. Privatizācijas likums paredz, ka:

- sabiedrības mantu var nošķirt tikai atbilstoši sabiedrības mantas inventarizācijas sarakstā uzrādītajiem objektiem;
- mantas nošķiršana notiek atklāti;
- sarakstā ir jāiekļauj visa sabiedrības manta un ne tikai tā, kuru pati sabiedrība paredz privatizācijai, jo tai pakļaujama visa sabiedrības manta.

Jautājums ir vienīgi par privatizācijas līdzekļiem un veidiem. Jo atšķirība ir starp pamatražošanas objektu nošķiršanu, ko var izdarīt arī viens atsevišķs dalībnieks, un apkalpojošo objektu nošķiršanu, ko var izdarīt tikai kooperatīvā sabiedrība. Tādēļ sabiedrības dalībniekiem, iekārojot to vai citu mantu ir :

- jāpanāk, lai šī manta iespējami pieņemamākā veidā tiktu iekļauta mantas inventarizācijas sarakstā kā atsevišķs objekts;
- jāpiesaka valdei sava vēlēšanās nošķirt šo objektu;
- pēc tam jāsavāc nepieciešamie līdzekļi objekta iegādei, rēķinoties, ka vairāku pretendentu gadījumā nākamo īpašnieku izšķirs izsole;

5) Tiesības uz pakalpojumiem.

Šīs tiesības izpaužas divējādi. Vispirms jau visiem sabiedrības dalībniekiem ir tiesības uz vienādiem nosacījumiem saņemt tos pakalpojumus, ko sabiedrība vispār ir spējīga sniegt. Šie nosacījumi ir vienādi gan sabiedrībā strādājošajiem, gan nestrādājošajiem, piemēram, zemniekiem un piemājnikiem. Kā ierobežojošais faktors te minamas pakalpojumu sniegšanas jaudas. Resursu deficīta apstākļos, iepriekšējos gados pārdodot tehniku cilvēkiem un pamazīn apstrādājamo lauku lielumiem, ar šīm jaudām var arī nepietikt. Tāpēc būtu normāli, ja sabiedrība ik gadus apstiprinātu sniedzamo pakalpojumu sarakstu un kārtību. Vēl normālāk droši vien būtu, ja tiktu izdalīts speciāls pakalpojumu sniegšanas posms, kas ar laiku varētu kļūt par pamatu pagasta servisa kooperatīvam.

Bez tam privatizācijas likums paredz tiesības dalībniekiem, kas ir pensionāri vai invalīdi, par saņemtajiem pakalpojumiem norēķināties ar savām pajām (kapitāla daļām). Tomēr šis ir abpusēji griezīgs ierocis. Inflācijas apstākļos, kā jau minējām iepriekš, dzīvais rublis arvien vairāk attālinās no pajas rubļa.

Tāpēc šāda kārtība var pajas īpašniekam nodarīt vairāk ļaunuma kā labuma - visu paju var noēst viena vai divu gadu laikā. Bet, galu galā, šis ir tikai tiesības un nevis pienākums, kaut dažās sabiedrībās to par tādu grib padarīt. Un ir arī iespēja nākt pretī saviem pensionāriem, ar sapulces lēmumu nosakot, ka viens pajas rublis, norēķinoties par pakalpojumiem pielīdzināms, piemēram sešiem dzīvajiem rubļiem.

Visas šeit minētās tiesības un vēl citas tiek noteiktas un detalizētas sabiedrības pamatdokumentā - statūtos. Tāpēc sabiedrības dalībnieku interešu nodrošināšanai pirmais uzdevums ir panākt jautājumu pozitīvu atrisinājumu sabiedrības statūtos. Un neviens cits pašu dalībnieku vietā to neizdarīs.

Iesniegts "Lauku dzīvei" 1992. gada 6. aprīlī.